

DANMARKS VINDKRAFTHISTORISKE SAMLING

Hvornår kom gårdmøllerne til Vendsyssel?

Statistikker viser, at der i 1907 var 651 vindmøller på landbrugsejendomme i det daværende Hjørring Amt. I 1923 var antallet vokset til 3.830 og Hjørring Amt var nu det amt i landet, der havde flest gårdmøller. Men hvornår blev møllerne opstillet - hvor var der flest af dem - og hvordan så de ud...?

Der er ingen tvivl om, at vindmøllerne nogle steder satte deres præg på landskabet. Den kendte landbrugshistoriker *Fridlev Skrubbeltrang* (1900-1988) fortalte i en erindringsbog om sin barndom på Bindslev-egnen: "*Min bror og jeg kunne stå ved ladehjørnet mod sydøst og tælle ca. 40 høje vindmotorer i omegnen.*"

Desværre er der ikke bevaret mange billeder af, hvordan landskabet i Vendsyssel så ud dengang. En af de tidligste og mest talentfulde af de mange rejsende gårdmalere, der tilbød at male billeder af gårdene, lavede dog flere panoramabilleder på ca. 15 x 75 cm, der viste flere gårde i landskabet - og mange af dem havde vindmøller.

Jens Svend Christian Petersen (1857-1927) malede i 1914 et panorama med en række gårde langs Nørredigevej nord for Gjøl. På det udsnit (ca. 1/3 af billedet), der er vist herover, er der 5 af gårdene, der har de store vindroser, der var almindelige i Vendsyssel, og 3 andre har mindre 4-vingede møller. På resten af billedet var der yderligere en vindrose og 2 små møller. (Billedet findes nu i Gjøl Egnshistoriske Arkiv)

Han malede også to lignende billeder af landsbyen Øster Hjermitslev set fra syd. På det ene fra begyndelsen af 1890'erne er der ingen af gårdene, der har vindmøller. På det andet, der er lavet ca. 20 år senere, er der 5 store vindroser og en enkelt mindre 4-vinget mølle. (Billedet kan nu ses på Egnssamlingen i Saltum).

Hvornår fik gårdene vindmøller...?

Indtil 1852-62 var gårdmøller et ukendt fænomen. Kornmølleriet var et privilegeret erhverv og landmændene måtte køre til den nærmeste vind- eller vandmølle for at få malet deres korn - både det, der skulle sælges og det brødkorn, der skulle bruges i husholdningen.

Fra 1852 til 1862 blev "mølleprivilegierne" gradvis ophævet og derefter kunne man på de enkelte gårde anskaffe vindmøller, både til at drive en kværn og andre af gårdens maskiner.

På grundlag af statistikkerne kan udbygningen i Vendsyssel inddeles i tre faser. I den første fase fra 1860 til 1880 blev der først og fremmest opstillet møller i områder med særligt gode vindforhold - især langs Vestkysten. Næsten alle møllerne var formentlig de såkaldte **stokmøller** (se mere om de enkelte mølletyper i Nyhedsbrev nr. 28)

I den anden fase fra ca. 1880 til 1907 blev der eksperimenteret med flere nye mølletyper, der også kunne udnytte lavere vindhastigheder - og som derfor også kunne bruges udenfor de kystnære områder. Desuden skiftede teknologien fra håndværk med træ som det vigtigste materiale til industriel fremstilling af møller med øget anvendelse af støbejern og stål.

I de to første faser blev der opstillet under 700 møller - eller i gennemsnit **omkring 11 møller om året**.

I den tredje fase fra 1907 til 1923 steg antallet af vindmøller med ca. 3.200 - og da en del af de ældste møller nok blev udskiftet blev der nok på de 16 år i gennemsnit opstillet **over 200 møller om året**. Udviklingen kulminerede i 1916, hvor en enkelt fabrik i Hjørring leverede 120 møller. Til gengæld faldt salget i de sidste år af Første Verdenskrig - bl.a. på grund af vanskeligheder med at skaffe jern - og efter krigen fik møllerne øget konkurrence fra elektricitet og forbrændingsmotorer.

Hvor finder vi historien om gårdmøllerne..?

Man kan finde brikker til historien om gårdmøllerne mange steder - på museer og private samlinger. Og da **DVS** blev oprettet i 1997, var det bl.a. for at sikre at bevare denne del af den danske vindmøllehistorie.

Det har vi bl.a. gjort med udstillinger på Hjerl Hede Frilandsmuseum (foto t.v.), Energimuseet i Tange, Skjern Vindmølle og Bovbjerg Fyr. På den sidste af de nævnte udstillinger satte vi fokus på møllerne i en enkelt kommune (Lemvig) i tæt samarbejde med de lokalhistoriske arkiver i kommunen.

Med det nye projekt vil vi udvide samarbejdet til en hel landsdel - og det var naturligt at vælge den del, der havde haft flest gårdmøller.

Nyhedsbrev nr. 30. - Marts 2020

I de første to nyhedsbreve om gårdmølleprojektet (nr. 28 og 29) har der været fokus på en teknisk beskrivelse af de forskellige mølletyper, der er omfattet af projektet. I det følgende vil hovedvægten ligge på, **hvor** man skal søge efter oplysninger, der kan skaffe mere viden om gårdmøllernes historie.

Gårdmalerier:

Mens der ikke har været ret meget interesse for gårdmøllerne har der været meget fokus på de "gårdmalerier", som i perioden 1890-1960 blev lavet af omrejsende malere og solgt til gårdens ejere. Der har også været mange flere af dem. Det anslås. at der var været ca. 36.000 på gårdene i det nuværende Region Nordjylland.

Til forskel fra gårdmøllerne er mange af disse malerier også bevaret - enten på gårdene eller hos museer, lokalhistoriske arkiver og private samlere. Og interessen for malerierne har også resulteret i både bøger og udstillinger.

Maleriernes vigtigste rolle i forbindelse med gårdmølleprojektet er, at de dokumenterer, hvilke gårde, der har haft møller. Og hvis der også er årstal på er det en ekstra fordel.

Gårdfotografier:

Allerede i 1890'erne fik gårdmalerne konkurrence af fotografer, der kunne levere fotos af gårdene - og i nogle tilfælde også kunne tilbyde at levere postkort med gården på. De fik dog tilsyneladende kun begrænset betydning for salget af gårdmalerier.

Til gengæld kan fotografierne give mange flere informationer om gårdmøllerne. Normalt kan mølletypen - og i nogle tilfælde også fabrikatet - bestemmes. Og i enkelte tilfælde kan de også afsløre hidtil ukendte mølletyper.

Panoramabilledet på side 1 (et andet udsnit vises her) giver et flot overblik over, hvor møllerne stod. Men det kan være svært at se, hvilke møller, det var. De største møller var "vindroser" som på mange andre gårde i Vendsyssel - men de små 4-vingede møller kunne både være stokmøller eller klapsejlere. Men heldigvis er der også i arkivet i Gjøl bevaret et stort antal fotografier - og et par af dem viser gårdene med de små møller.

Nyhedsbrev nr. 30. - Marts 2020

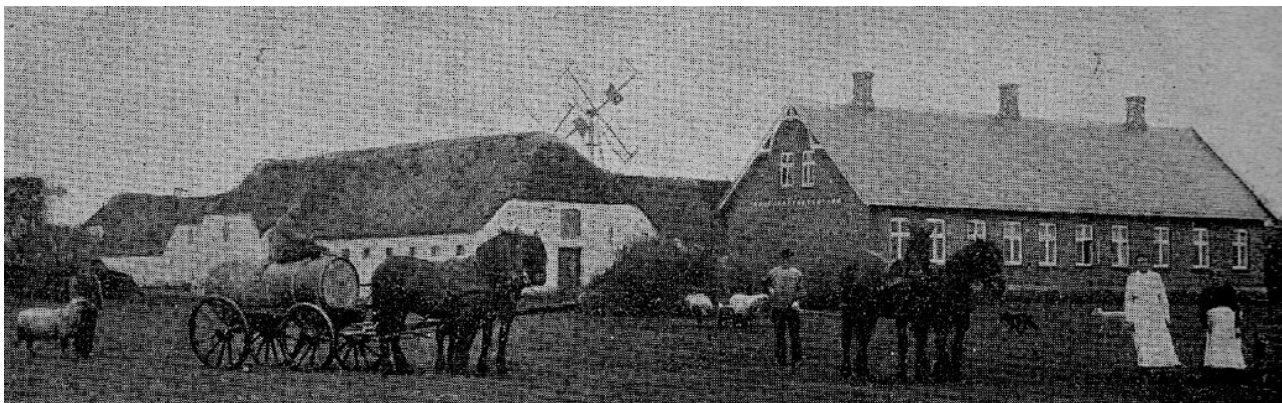
På billedet herover af en af Gjøl-møllerne kan man - som på mange fotos fra den tid - glæde sig over de flotte og knivskarpe fotos, man leverede dengang. Og det viser så, at den 4-vingede mølle på en af gårdene på panoramabilledet hverken er en stokmølle eller en klapsejler.

Ganske vist står den ligesom klapsejlerene på en gittermast og der er to tværstillede krøjerotorer, der sikrer at møllen vender front mod vinden. Men vingerne har ingen klapper. I stedet er der på hver vinge 3 rammer, der (formentlig) monteres med tynde "vindbrædder" af træ, når møllen skal i brug. På billedet er de monteret på nogle af rammerne.

En tilsvarende møllekonstruktion (med 4 rammer pr.vinge) findes på billeder af møller fra 2 større gårde på Gjøl (foto herover i midten og øverst på næste side) og ligner de vinger, der blev brugt i stubmøller på den svenske ø Øland i 1700-tallet (foto til højre) og i Danmark i stubmøller på Læsø.

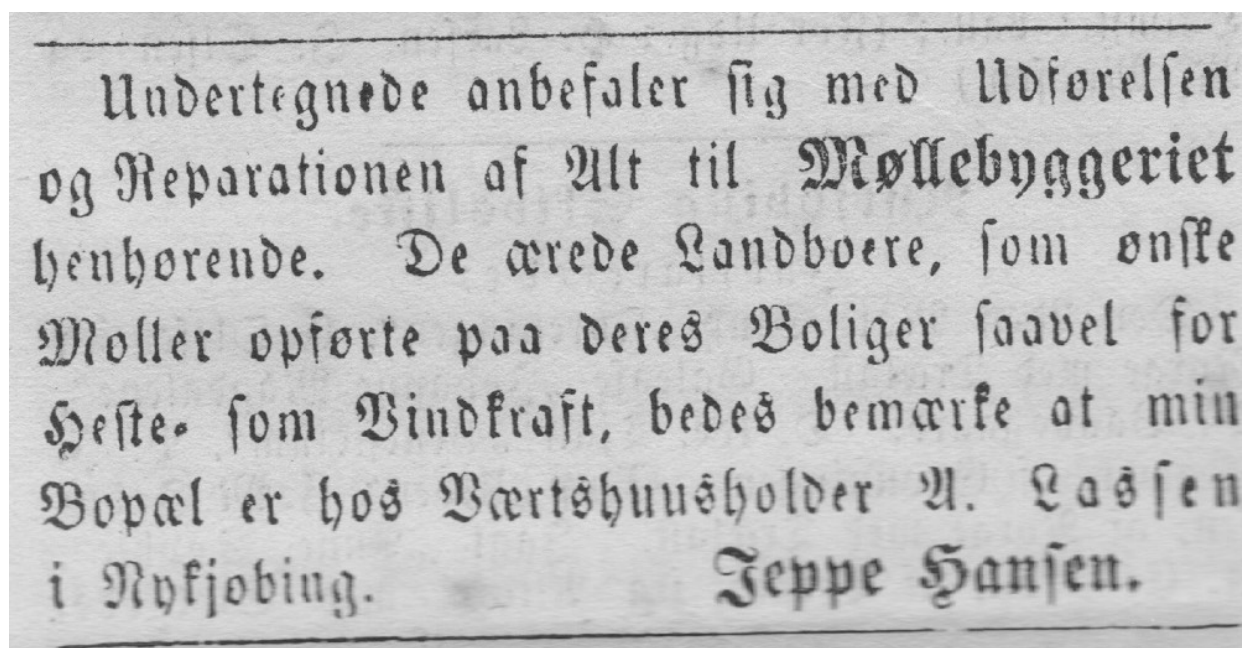
Nyhedsbrev nr. 30. - Marts 2020

Den specielle møllekonstruktion, der kombinerer et 300 år gammelt vingekoncept med mere moderne teknologi (gittermast i jern og krøjevinger), kendes foreløbig kun fra Gjøl - men det kunne være interessant, hvis der findes billeder af tilsvarende mølle andre steder i landet - og hvis der også kom oplysninger om, hvem der byggede møllen.

Men eksemplet fra Gjøl viser, at der kan hentes mange vigtige informationer - og altså også overraskelser - i de fotosamlinger, der er bevaret i de lokalhistoriske arkiver.

Aviser:

Også aviserne fra 1860 og frem er det værd at se igennem. Den beskedne enspaltede annonce herover kunne læses i Morsø Avis den 6. maj 1866 - og er en vigtig kilde til vores viden om, hvor tidligt byggeriet af gårdmøller gik igang efter at det var blevet tilladt med lovændringerne i 1852-62.

For Landmænd!
Husmøller, passende for mindre Ejendomme leveres af undertegnede for 450 a 475 Kr. Med Tillæg af Tærstemaskine og Halmryster 75 Kr. mere. Almindelige Husmøller og Selvregulatorer leveres til billigste Pris.
Møllebygger Hans Dalgaard,
660 Lomborg pr. Bonnet.

En Dreng
kan antages i Lære fra 1. Novbr.
hos Møllebygger Hans Dalgaard,
Lomborg pr. Bonnet St. 5362

A. Jensen & Sønner,
Vindmotor-
&
Maskinfabrik,
Nørresundby.
■ ■ ■
Specialitet:
Vindmotor.
Klapsejlmotor.
Hakkelsemaskiner.
Tærskemaskiner.
Kværne.

Fra 1890'erne og fremefter kunne man også se annoncer både fra lokale møllebyggere og fra de nye vindmøllefabrikker i de lokale aviser.

Nogle af de større aviser fra årene, hvor vindmøllerne prægede landskabet i Vendsyssel, kan man naturligvis også finde på Det Kgl Bibliotek's læsesal - og andre kan læses over nettet. Men det er langt alt, der er tilgængeligt i de centrale arkiver, eller er digitaliseret. Så der er stadig meget at gå på jagt efter i de aviser, der ligger i de lokalhistoriske arkiver.

Benny Christensen, DVS
Mailadresse: bemctim@gmail.com
DVS: www.vindhistorie.dk

NOTER OG KILDER:

Tak til Kirsten Just, Henny Christensen og Verner Skole, Gjøll Lokalhistoriske Arkiv, for god hjælp til opsporing af møllerne i Gjøll. Der kan læses mere om gårdmalerierne i bogen "Gården på væggen - om gårdmaleri i Nordjylland" af Niels Bendsen (Vendsyssel Historiske Museum 2013), Det midterste foto nederst på side 4 af møllen på Gjøll Torp findes i C.M.Andersen: "Gjøll - en Limfjordsø" (Vilsund Forlag 1987). Billedet af Møllen på Gjøllbjerg øverst på side 5 findes på side 816 i "Danske Gaarde", 3. Samling, 2. bind. Avisannoncen nederst på samme side er scannet fra Morsø Avis på Morsø Lokalhistoriske Arkiv. De to annoncer øverst t.v. på side 6 er fundet i Holstebro Dagblad fra 7. februar 1902 og 16. juni 1904 af Verner Dalgaard i forbindelse på hans efterforskning af hans bedstefar Vagn Dalgaard's møllebyggeri.